

*İndirgemeci Tarih Yorumunun
Eleştirisi Bağlamında
Ashab Tasavvuru,
Bursa: Emin Yayınları 2024,
2. baskı, 224 sayfa.*

Geçmişe dair mâlumat edinme ihtiyacı, nereden geldiğimizi öğrenme ve gelecekte hangi istikâmette ilerlememiz gerektiğini belirleme arzusundan neşet etmektedir. Geçmiş ile gelecek arasında bir köprü görevi görerek, temelinde elde edilen mâlumatı gelecek nesillere aktarma gayesi taşıyan hadis ve İslâm tarihi alanları arasında, rivâyet merkezli olmaları hasebiyle birçok benzerlik ve farklılık olduğu müşahede edilmektedir. Günümüzde bu iki alan arasında bulunan etkileşim ile ilgili yapılan nitelikli çalışmalardan birisi de Dr. Öğr. Üyesi Serkan Başaran'a ait *İndirgemeci Tarih Yorumunun Eleştirisi Bağlamında Ashab Tasavvuru* adlı eseridir. Tanıtmayı hedeflediğimiz bu kıymetli çalışma, ön-söz, giriş, üç ana bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır.

Giriş bölümü (s. 7-35), eserin genel konusu, amacı ve yöntemine temas etmesi bakımından son derece önemlidir. Nitekim çalışmanın maksadı, hadis ve İslâm tarihi alanlarındaki müşterek konuların ele alınış biçiminde ortaya çıkan yorum farklılıkları ve göz ardı edilen temel esasları tespit etmek şeklinde ifade edilmiştir. Bu iki alanın muhtevâları mukayese edildiğinde, bazen birbiriyle mutâbık, bazen de çelişik mâlumatları ihtivâ ettiği tespit edilmektedir. Dolayısıyla hadis ve İslâm tarihinde benzerlikleri ve farklılıkları mevzubahis olan bu verilerin epistemolojik değerini belirleme imkânı sunan sistemin ancak isnad olabileceği vurgulanmış ve bu yöntemin hadis ilmine hasredilmesi neticesinde, İslâm tarihi alanındaki verilerin subjektif hükümlere delil teşkil eden bir rivâyet deposuna dönüştüğü aktarılmıştır.

XIX. yüzyıldan sonra tarihi telâkkînin değiştiği ve ilmî vasfı tartışılan tarih metodolojisi ve felsefesi dile getirilen tarihe intikâl ettiği beyân edildikten sonra, bu intikâlin tarihin mahiyetine dair çok önemli roller üstlenen 'geçmiş', 'tarihin öznesi insan' ve 'tarihçi' kavramlarının farklı tasavvur edilmesi sebebiyle gerçekleştiğine kanaat getirilmiştir. Akabinde "Tarih Tasavvurunun Dönüşümü" alt başlığında, XIX. yüzyıla kadarki mevcut tarih anlayışında nakilci ve hikâyeci anlatımın yaygınlığı mevzubahis iken, bu tarihten sonra sosyoloji

kavramı aracılığıyla sebep-sonuç ilişkisi de kullanılarak geçmiş olay ve olguların yeniden yorumlanıp, nedensellik yasasına uygun bir forma büründüğü ve klâsik tarih anlayışından uzak nitelikte yeni bir alana dönüştürüldüğü ifade edilmiştir.

“Tarihi Tanımlama ve Yöntem Sorunu” başlığı altında, tarihin engin bir alanı ihâta ettiği ve bu sebeple tarihe dair yapılmış kapsamlı bir tanımdan bahsetmenin güç olduğu dile getirilmiştir. Ardından Kâfiyeci (v. 879/1474), Sehavî (v. 902/1479) ve Taşköprüzade’nin (v. 968/1561) tarihe getirdikleri tanım ve izâhlar analiz edilmiş, IX. ve X. asırda yazılan İslâm tarihi kaynaklarının metodik anlamda alana katkı sağlamadığı belirtilmiştir. Daha sonra “Tarih Yazım Pratiği ve Yorum Problemi” başlığı ile tarihçilerin sebep-sonuç ilişkisini kullanarak birçok ihtimâli olan olay ve olguları sınırlandırmaya ve basitleştirmeye neden oldukları vurgulanmıştır. Bu olay ve olguları otorite ilimlere, bir başka ifadeyle şerî kaidelere dayandırmak, tarih yazımındaki bu problemleri çözmenin yegâne yolu kabul edilmiştir.

Birinci bölüm (s. 35-83) “Hadis-İslâm Tarihi Alanlarının Temel Farklılıkları” başlığını taşımakta ve bu ana bölüm, “Şerî İlimler Bağlamında Hadis ve İslâm Tarihi”, “Hadis ve İslâm Tarihinde İsnad”, “Metin Yapıları Bakımından Hadis ve Tarih Rivayetleri” şeklinde üç alt başlıktan oluşmaktadır. Bu bölümde ilk olarak, bütün şer’î ilimlerin nasları sağlıklı bir şekilde nakletme ve mevcut nassı en isabetli şekilde anlama gayesine hizmet ettiğinden bahsedilmektedir. Ayrıca, bu ilimlerin, yerine göre isnad, dil, usûl ve mantık kaidelerine bağlı kalarak, kendi metodları çerçevesinde tutarlı bir yol izlediklerine değinilmektedir. Bu bağlamda, isnad sistemini merkeze alan hadis ilmindeki haberlerin, sened ile ulaştığı sıhhat derecesine göre rivâyet değeri belirlenebilmekte; aynı zamanda bu haberlerin sıhhat değeri, aktaranların aklî ve ahlakî vaziyetlerine göre değişkenlik gösterebilmektedir. Ayrıca, haberleri aktaran râvîlerin hallerinin titizlikle araştırılması ve incelenmesi, daha ashâb döneminde tevârüs eden bir durum olmakla birlikte, sonraki dönemlerde daha sistemli bir hale geldiği aktarılmaktadır. Netice itibarıyla, hadis ilmi, tüm rivâyetleri isnad süzgecinden geçirdikten sonra, kaynağa ulaşıp ulaşmadığını tespit etmekte ve bir hükme bağlamaktadır. Bu yönüyle, hadis ilminin mevcut İslâm tarihi alanı ile arasında ciddi bir farklılığın olduğu bölümün muhtelif yerlerinde defaatle zikredilmektedir.

Özelde İslâm tarihi olmak üzere tarih rivâyet metinleri ile hadis metinleri arasında birçok farklılık söz konusudur. Bu iki alanın rivâyet metinlerinin birbirlerinden tamamen ayrı olduğu özellikle vurgulanmaktadır. Bu minvalde, İslâm tarihi verilerinin, bünyesinde şüphe barındırmasından dolayı delil statüsünde olmaması; ictihâdın değil, subjektif değerlendirmelerin ürünü olması; sadece metni aktarmak için araç olarak kullanılan Arap dilinin incelikleri ile ilgilenmemesi cihetiyle hadis rivâyet metinleri ile ayrıştığı bazı temel noktalara dikkat çekilmektedir. Hadis rivâyet metinleri hakkında ise, çeşitli düzeylerde

bağlayıcı olması, delil niteliği taşıması, lafız hassasiyetinin bulunması ve şerh geleneğine imkân vermesi; kendi metodolojisi çerçevesinde yapılan anlama ve lafza dair yorumlamaların ictihâd olarak değerlendirilmesi, ilâhî düzeltmeye tâbi olması yönüyle diğer tarihî metinlerden ayrıldığı ifade edilmektedir.

Son alt başlıkta “Tarih Metinlerinde yönlendirici Unsurlar” ve “Hadis ve Tarih Metinlerinde Ashap İmajı” olmak üzere iki ayrı yan başlık açan yazar tarafından, tarihçinin kendi tecrübe, birikim ve duygularıyla edindiği, kanıtlanmaya elverişli olmayan spekülasyonları ile sınırlandırılmış rivâyetlerini okuyucuya aktarmaya çalıştığı dile getirilmektedir. Bu yönlendirici tavır ve niyet okuma girişimiyle ilgili tarih kitaplarındaki temsil gücü yüksek bazı rivâyetlere yer verilmektedir. Ayrıca, ele alınan örnek haberlerin içerdiği problemlere yönelik çeşitli açıklamalar yapılmaktadır. Son olarak bu bölümde, İslâm tarihi ve hadis alanının olay, şahıs ve olgulara bakış açılarının farklılaştığı ve bu farklılıkların, her iki alanın zihnimizde canlandırdığı ashâb tasavvurunda ciddi değişiklikler meydana getirdiği ifade edilmektedir.

İkinci bölüm (s. 83-131) “Sahâbe Akli” başlığını taşımakta olup, “Sahâbe Aklının Teşekkülüne Doğru” ve “Yöntem ve Kavramlar” olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Genel olarak, diğer Arap kabilelerine nazaran örf ve adetlerini daha bağımsız yaşayabilen Mekkelilerin, ilk defa inen âyetlerle Allah’ın onlara bahşettiği nimet ve fırsatları, Allah’ın ilim, irade, kudret gibi sıfatlarını merkeze alarak düşünmeye başladıkları aktarılmıştır. Ayrıca, bu konu ile ilgili birkaç âyet meâlî ile açıklamalara netlik kazandırma gayesi güdülmüştür. Netice itibarıyla, bu derin düşünceler sonucunda İslâm’ı kabul eden ve çeşitli sebeplerle kabul etmeyen grupların ortaya çıktığı ve İslâm’ı seçen kişilerin yeni değerler öğrenip tefekkür dünyalarını genişlettikleri dile getirilmiştir.

Vahyin öğretilerini aktaran Hz. Peygamber’i destekleyen, nebevî talim ve terbiyeyle yetişen ashâb için ayrıcalıklı bir yön olması gerektiği vurgulanmıştır. Sahâbe neslinin, kendi mevcut akılları ile değil, vahyin bildirdiği ve Hz. Peygamber’in söz, fiil ve takriiriyle yoğrulmuş kelime ve kavramlarla oluşturulmuş bir zihin dünyası ile dini temsil ettikleri bildirilmiştir. Ayrıca, bu süreçte oluşan ‘sahâbe akli’ olgusunun insan gerçeği ile tamamen uyduğu ifade edilmiştir. Daha sonra, sahâbe aklının oluşum serüveninde önemli bir yer tutan ‘Peygamber’ kavramı ve bu kavram ışığında oluşan ‘insan’, ‘ilah-kul-din’, ‘ahiret-hesap’, ‘imtihan-kader’ ve ‘kalp’ kavramları geniş bir çerçevede ele alınmıştır.

Üçüncü bölüm (s. 131-205) “Raşid Halîfeler Dönemine Farklı İki Bakış” başlığını taşımakta olup, “Klasik Yaklaşımın Ashâba Bakışının Temelleri”, “Ashâb ve Asabiyet”, “Modern Tarih Yorumunda Yöntem ve Temellendirme Sorunu” olmak üzere üç kısma ayrılmaktadır. Kitabın bu son bölümüne başlarken, şer’î ilimler perspektifiyle oluşturulan ashap tasavvuru ile tarihî verilerden yola çıkılarak oluşturulan ashâb tasavvuru arasında iki farklı algının tezâhür ettiği dile getirilmektedir. Bu iki farklı algının ‘ictihâd’ ve ‘siyaset’ kavramlarının merkeze alınmasıyla doğru orantılı olduğuna dikkat çekilmektedir.

Ardından, geleneksel yaklaşımın ashâbı mükellefiyet alanı sayması ile ilgili çeşitli açıklamalara yer verilmekte ve bu görüşte olmanın temel sebebi, ashâbın şer'î ölçütler çerçevesinde ictihad etmesi şeklinde ifade edilmektedir. Geleneksel yaklaşımın bu genel düşüncesini destekleyici nitelikte birçok rivâyet zikredilmektedir.

Hız. Peygamber'in kendisine arz edilen çeşitli sorunları çözmeye dair uyguladığı yöntemin ashâb tarafından öğrenildiği aktarılmaktadır. Hız. Peygamber'in vefatından sonra Râşid Halifeler döneminde ortaya çıkan problemlerin sorumluluğunu halifelerin ve sahâbilerin üstelendiği bildirilmektedir. Bu yönden ashâbın, şer'î kaideler çerçevesinde yapmış olduğu ictihâdla mükellefiyet alanı oluşturduğuna kanaat getirilmektedir. Hız. Peygamber'in ashâbının ümmeti içerisindeki en hayırlı kimseler olduğuna işaret etmesi, sonraki nesillerin bu niteliğe ulaşamayacaklarını dile getirmesi ve zaman zaman sahâbe hakkında uyarılarda bulunması ile ilgili çeşitli rivâyetlere de yer verilmektedir.

Sahâbe döneminde önemli bir yer tutan akrabalık, kabile aidiyeti ve î mân kardeşliği gibi kavramların, salt kavmiyetçilik duygusundan hareketle değerlendirilmesinin doğru olmayacağı ve bu kavramların mahiyetini derinlemesine anlamak gerektiği vurgulanmaktadır. Allah'ın insan fıtratına yerleştirdiği yakınlık hissi ve aidiyet duygusunun tezâhürlerinin doğal olduğu belirtilmiş ve bu durumu destekleyici nitelikte olan birçok âyet ve hadis zikredilmektedir. Fıtratı aşan asabiyetin, kan bağıını her şeyin üstünde gören ilkel bir grup tavrı olduğu; bu yönüyle bireyde ve toplumda çeşitli problemlere yol açtığı ifade edilmektedir. Ayrıca, asabiyet duygusunun sadece Araplarda değil, ilâhî hakikate kulak tıkayan her bireyde ve toplumda aynı sapmaya sebep olacağı aktarılmaktadır.

Eserde, Hız. Peygamber'in ashâbına kavim kimliklerini muhâfaza edip asabiyet duygusundan uzak durmalarını nasihat ettiği rivâyetlere de yer verilmiştir. Hız. Peygamber'in bu telkin ve uygulamalarıyla ashâb arasında oluşan î mân kardeşliğinin, kavim sevgisinin çok üzerinde bir değer kazandığı beyân edilmiştir. Birçok âyet ve hadisle asabiyet duygusundan menedilen ashâbın, Raşid Halifeler dönemindeki karar ve uygulamalarını asabiyet merkezli bir okumayla değerlendirmenin yerinde olmayacağına kanaat getirilmiştir. Bu asabiyet merkezli yorumlamanın üzerinde yoğunlaştığı ilk mesele, halife seçimi esnasında yaşanan olaylar olduğuna dikkat çekilmiştir. Hız. Peygamber'in vefatından sonra yaşanan bu önemli olay ile ilgili yapılan salt asabiyet içerikli yorumlamaların, varsayımlar etrafında şekillendiği ve bu yorumlara dayanak olabilecek sened ve metin bakımından güvenilir rivâyetlerin mevcut olmadığı ifade edilmiştir. Olay esnasında ortaya çıkan ihtilaf ve gerginlikleri daha iyi anlamak için sahih rivâyetlerin yeterli olduğuna kanaat getirilmiştir. Bahsi geçen olaya yönelik ayrıntılı tespit ve değerlendirmeler, dipnotlarda bulunan çeşitli açıklamalarla zenginleştirilmiştir.

Üçüncü bölümün sonuna doğru, günümüzde salt bir branşa odaklanmanın

zamanla disiplinler arası kopukluğun beraberinde getirdiği problemlere yol açtığı ifade edilmiştir. Bu indirgemeci ve parçacı okumanın beraberinde getirdiği olumsuzluklar ancak bütüncül bir tasavvurla yapılan yorum ve değerlendirmelerle giderilebileceği aktarılmıştır. Bu minvalde, yazar çalışmasının son başlığı altında Muhammed Abid el CÂbirî'nin çağdaş tarih okumasına örneklik teşkil eden *el-Aklu's-siyâsiyyu'l-Arabî* adlı eserini 'akîde', 'ganimet' ve 'siyaset' kavramları çerçevesinde incelemiştir. Buna ek olarak, Adnan Demircan'ın *Hz. Ali Dönemi ve Ehl-i Beyt* adlı eseri hakkında modern okumaya yönelik önemli değerlendirmeler yapmıştır.

Kitabın sonuç kısmında (s. 205-211), 'asabiyet' ve 'ictihad' kavramlarına vurgu yapılarak, Hz. Peygamber'in terbiyesiyle yetişmiş ashâbın dönüşümüne odaklanan geleneksel yaklaşım ile kavmiyetçiliğin ve gücün merkeze alındığı modern yaklaşım ele alınmaktadır. Geleneksel yaklaşım, ashâbın İslâm'ın temel değerleri ışığında kazandıkları ahlakî ve manevî dönüşümü vurgularken, modern yaklaşım, genel olarak sosyo-politik dinamikleri ve iktidar mücadelesini merkeze alan tavrıyla dikkat çekmektedir. Dolayısıyla, bu iki yaklaşımla meydana gelen farklı profillerdeki ashâb hakkında doğru bir tasavvur elde edebilmek, aynı zamanda 'sahâbe akli' olgusunu da daha iyi anlayabilmek için bu konudaki verilerin şeri ilimlere arz edilmesinin kaçınılmaz olduğu ifade edilmektedir.

Bu çalışmada, tanıtımayı amaçladığımız eserin, ashâb tasavvuru cihetinden dikkat çektiği noktalara ve bunun yanı sıra hadis ve İslâm tarihi alanları arasındaki etkileşim ile ilgili değindiği önemli mevzulara yer verilmektedir. Bu minvalde, eserde özgün bir üslûpla çeşitli izah ve değerlendirmeler yapılmaktadır. Yapılan bu açıklamaların kuvvetli temellendirmeler ve örneklerle desteklendiği tespit edilmektedir. Ayrıca, kitabın dipnot ve kaynakça kısmı incelendiğinde, yazarın, çalışmasının muhtevâsında bahsi geçen mevzularla ilgili kapsamlı bir araştırma yaptığı müşahede edilmektedir. Ele aldığımız bu kıymetli eser, kendisine müracaat edecek araştırmacılara yeni bakış açıları kazandırıp, düşünce dünyalarına önemli katkılar sunacaktır.

Kübra GÜNGÖR (kubragngr036@gmail.com)

ORCID: 0009-0003-9854-6924

Bursa Uludağ Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hadis, BURSA